

Ірина Бойцун,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української літератури та методики її викладання
Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка

СВІТ ДИТЯЧИХ ФАНТАЗІЙ У ПОВІСТІ «ОТТО, ПРИНЦ ЛЬВІВСЬКИЙ» ОЛЕКСИ РОСИЧА

У статті простежено специфіку конструювання світу фантазій дитини в повісті сучасного письменника Олекси Росича «Отто, Принц Львівський». У створеному героями світі химерно переплелися реальність і вигадка, під гротескними, карнавальними персонажами проглядають конкретні люди. У межах дослідження звернено увагу на архітектоніку твору, психологічні чинники поведінки героїв, алюзії на події сьогодення.

Ключові слова: Олекса Росич, фантазія, дитина, віртуальний світ, екзистенція.

Irina Bojtsun

The world of children's imaginations in the story «Otto, Prinze Lvovsky» of Alexey Rosich.

In article specifics of designing of the world of imaginations of the child in the story of modern writer Alexey Rosich «Otto, Prinze Lvovsky» is traced. In the world created by heroes the reality and an invention himerno intertwine, grotesque, carnival characters are meant as specific people. Within research the attention is focused on work very tectonics, psychological factors of behavior of heroes, hints on events of our days.

Key words: Alexey Rosich, imagination, child, virtual world, ekzistentsiya.

Світ дитини приваблює своєю таємничістю, несподіваністю рішення, вірою в перемогу добра над злом. Об'єктом уваги українських письменників персонаж-дитина став лише на зламі XIX–XX століть. Порухи дитячої душі, внутрішню боротьбу, процес становлення особистості, визначення своєї життєвої місії розкрито у творах Івана Франка, Володимира Винниченка, Степана Васильченка, Бориса Грінченка, Михайла Коцюбинського тощо. У літературі були переважно представлені дві схеми komponування системи образів з героями дітьми: за аналогією до народних казок у центрі уваги перебували герої-антагоністи («Федько-халамидник» Володимира Винниченка) або в центрі сюжету постає герой-репрезентант авторської ідеї («Циганка» Степана Васильченка). Привертають увагу своєю неординарністю герої оповідань «Гей, не спиться...» і «Гей, чи пан чи пропав...» Володимира Винниченка близнюки Івашко та Любка. Ці шукачі пригод перетворюють реалії життя на своєрідну гру, виїти переможцем у якій дітям допомагає дружба й наполегливість у досягненні поставленої мети.

Згодом сюжет про пригоди двох друзів був використаний Всеволодом Нестайком у трилогії «Тореадори з Васюківки». Ява Рень і Павлуша Завгородній не відповідали схематичним образам творів соцреалізму: шибеники, зривники дисципліни, посередні учні. Несподівано для критики та партійних ідеологів цей твір став класикою української літератури для дітей. Згодом сюжет, побудований на пригодах двох друзів, був розроблений українськими письменниками в різноманітних варіантах: пенталогія «Таємничий голос за спиною» Всеволода Нестайка, повісті «Митькозавр із Юрківки» Ярослава Стельмаха, «Мій друг Юрко Циркуль» Валентина Бердта, «Таємниця козацького скарбу» Андрія Кокотюхи тощо.

Протягом тривалого часу науковці дещо упереджено ставилися до творів для дітей. Починаючи з 90-х років XX століття активізується дослідження жанрової специфіки, системи образів, характеротворення, стильових особливостей, мотивів і типів конфліктів прози для дітей. Вагомими в цій галузі є праці С. Іванюка, А. Гурбанської, О. Будугай, О. Гарачковської, Н. Резніченко, У. Гнідець, Т. Качак, Б. Салюк та інших.

Метою розвідки є простежити специфіку конструювання світу дитини в повісті сучасного письменника Олекси Росича «Отто, Принц Львівський». У межах дослідження звернено увагу на архітектоніку твору, психологічні чинники поведінки героїв твору, алюзії на події сьогодення.

Своєрідність суті літератури для дітей сучасна дослідниця У. Гнідець окреслила як синтез реальності й фантастики, оскільки «...розробки в сфері психології дитинства примушують його (автора – І. Б.) відтворювати дитячу властивість пов'язувати абсолютно невідповідні між собою елементи, такі як реальність і фантастика. Адже дитяча фантазія формується спонтанно за будь-яких соціально-історичних умов, а от на зміст фантазії та форму гри ці умови мають безпосередній вплив» [1, 34]. Водночас дитячі фантазії відбивають складні психічні процеси, що відбуваються у підсвідомості внаслідок зіткнення з дійсністю. Саме цим можна пояснити алюзії на ситуацію в українському суспільстві в колізіях сюжету повісті «Отто, Принц Львівський» Олекси Росича в сентенціях стосовно специфіки дресирування людей у країні Макакії: «Це найкращий різновид людей. Ця людська каста ідеально адаптується, вона найкраще піддається дресурі! Причому, якщо людина - політик, то тут уже зовсім не важливо, до якої національності вона належить. Ця каста людей просто створена для цирків та для мистецтва дресури! Вони одразу стають рачки, їх навіть не треба цьому вчити!» [7, 89]. Невлаштованість українського суспільства пояснюється втручанням Володаря Мора, оскільки начальник Таємної Канцелярії Країни Мор Кумрат у нашому вимірі є повноважним представником мера Львова: «Такий самий строгий сірий костюм, така ж сіра краватка та сірі туфлі, така сама впевнена постаць, таке ж задоволене лице. І навіть та ж сама посмішка, яка, здавалося, ніколи не зникає з цього поважного обличчя. І, якби

не голос, я, певно, обов'язково би подумав, що цей незнайомець – то наш поважний мер» [7, 158].

Психоаналіз трактує фантазування як «безпосереднє вираження психічної життєдіяльності, тобто плину психічної енергії, що являється свідомості у формі образів та уявлень» [2, 163]. У художньому творі образи набувають символічного значення залежно від національних екзистенціалів, що формують культуру кожної нації. Як зауважив теоретик літератури В. Іванишин, «національні екзистенціали – виражені в художньому творі способи (модуси) людського індивідуального та колективного буття (екзистенції), які допомагають пізнати національне тут-буття, а через нього – національне буття як основу суцього» [3, 109]. На перший план виступають стосунки у родині, проблема материнської любові розв'язується у взаємовідносинах в реальності пана Ступки і пані Гаркавої, які не можуть знайти спільної мови, а у паралельному світі є королевою Ольвією та принцом Отто, матір'ю та сином. Підлість вчинку Володаря Мора вражає хлопців: Перетворити святу материнську любов на посміховисько, аби тішити своє потворне самолюбство» [7, 154].

Повість «Отто, Принц Львівський» Олекси Росича привертає увагу неординарністю сюжету, складною архітектонікою. Події твору розгортаються у різних часопросторових вимірах, віртуальній реальності, створеній уявою двох друзів, учнів 5-Б класу, мешканців Львова Любомира Тетері (Любчика, Любка) та Северина Матковського. Ці двоє хлопців переживають внутрішній конфлікт. Батьки Северина, професійні музиканти, арфісти, постійно перебувають на гастролях і сину не вистачає уваги. Хлопчик комплексує через їх професію й небажання зрозуміти його, до того ж з чергової поїздки батько й мати привозять у подарунок м'які іграшки: «Як мені хотілося, аби і мої батьки так само переймалися моїм вихованням та сварили мене за всі мої шкоди. За усі капості, якими я марно намагався привернути до себе батьківську увагу» [7, 9].

Власне виховання товариша Северина Любка здійснюється щоп'ятниці, коли батьки дивляться записи в щоденнику сина. Процес виховання перетворюється на щотижневу забавку для мешканців будинку й пасажирів трамваю, водієм якого є батько Любомира – людина, яка не прочитала жодної книги. Друзі, полишені напризволяще, починають розважатися на власний розсуд: «А що вже їм... вірніше, нам з Любчиком залишається робити, якщо усі дні схожі один на один? Певно, вам відомо, як же сумно після школи тинятися порожніми закутками міста, сподіваючись хоч на якісь пригоди. Коли з тобою ніколи не трапляється нічого дивного – це жахливо. Не знаю, як Любчик, а я потайки іноді просто плакав по ночах з відчаю. Моє життя тяглося одноманітно та нецікаво» [7, 6]. Северина цікавить питання світобудови, взаємодії добра і зла, гармонії та хаосу, проте від дорослих відповідей на них хлопець не очікує і намагається самостійно дізнатися правду.

Під час чергових гастролей батьки Северина попрохали доглядати за сином самотнього дивакуватого сусіда пана Ступку, і мрійливий хлопчик поринув у вигаданий віртуальний паралельний світ. Виявляється, що пан Ступка є зачарованим принцом Отто з країни Отландії, яку підступний Володар Мор перетворив на країну Мор, де при владі перебувають монументи. Золотий Лорд Володар Часу, Мармуровий Бургомістр, Діамантова Голова – представники Монументального уряду. Аби утриматись при владі, вони приймають закони, спрямовані на залякування населення, утримування під контролем і згодом поступове його знищення (наказ простим пам'ятникам бути лише з солі та крейди, що передбачає їх руйнування після дощу). Не одразу сприймає правила гри товариш Северина Любомир, вважаючи, що країни Мор не існує, проте бажання розважитися пересилило й на сцені з'являється нова дійова особа: архіваріус пані Берлусконі в образі кішки: «Бо на перший погляд це, безумовно, була синя кішка. Але на другий - це все-таки була жінка. Вона незмигтно дивилась на нас із

Любчиком. Мені навіть здалося тоді, що вона цим своїм магнетичним поглядом чимось дуже нагадує нашу строгу математичку, яка на початку уроку обирає собі нову жертву, з якої потім знущається цілий урок, випитуючи в неї, що таке тангенси та котангенси» [7, 44].

Психологи підтверджують логіку такої поведінки дітей, які дійсність перетворюють на гру, карнавалізуючи її. Прикметним є той факт, що в повісті наявний не один, а два антисвіти: Країна Мор і Країна Макакія. Конструювання подібного часопростору є закономірним: «Діти, пізнаючи світ, проходять всі етапи розвитку міфологічного мислення і застосування його у когнітивних процесах. Діти, як і дорослі, функціонуючи у ритуальній системі, постійно актуалізують процес пізнання-віднаходження міфологічних сенсів, а також постійно діють і мислять у опозиції «світ-антисвіт» - взаємопроникнення культури та антикультури, підкорення стереотипам та нормам поведінки і свідоме порушення їх, - що дає поживу для творчості та сприяє розвитку дитячої культури» [5, 6].

У помешканні пана Ступки опівночі Северин бачить дивних істот - лаврів Халяву і Льопу, зовнішність яких є гротескною: «Цей неприємний писк належав двом крихітним істотам, які, якби не їх мініатюрний зріст і гігантські носи, були б дуже подібними до людей. Але занадто вже тонкі та коротенькі ноги - найменша частина їхніх незграбних тіл — робили їх більш схожими на потвор, аніж на людей. І все-таки найнеприємніше враження було не від їхніх велетенських носів і потворних ніжок, а від голосів, бридких і не схожих на жоден із тих, які мені коли-небудь доводилося чути» [7, 19]. Хлопчику вони нагадують старшокласників і манерою розмовляти, і поведінкою. До того ж зовнішність лаврів відповідає їх внутрішній суті: «...фізіологічна мізерність цього народу є прямим наслідком їхньої духовної ницості» [7,129].

Пригоди починаються опівночі, коли Северин лишається на самоті зі своїми страхами, серед яких найбільш виражені екзистенціальні самотності, непотрібності та смерті. У дитячому фольклорі вони представлені в страшних історіях на символічному рівні: «Механізм логіки саморозвитку архетипів агресії і страху дав ряд вторинних асоціацій в «страшилках», «страшних історіях» — від вібрації семантики просторових локусів, образів-символів зла, смерті до їх художніх трансформацій. Послідовною фіксацією на ґрунті зближення виявів безсвідомого, асоціацій у фольклорі сучасних дітей з архетипами агресії і страху є нові психологічні й культурні переживання — символи «плям» (червоних, жовтих, білих, зелених), що уявляються причиною смерті» [4,9]. Хлопець знаходить у собі сили протистояти своїм страхам і починає розмову з Володарем Часу, а згодом - протистоїть йому, рятуючи принца Отто.

Екзистенціальні страху і смерті представлені не лише в жанрах дитячого фольклору, а й у сучасних мультфільмах, фільмах жахів. Психологи стверджують, що перегляд подібних фільмів сприяє зміцненню психіки дитини: «Дитячі «страшилки», різноманітні казки й історії «страшного» змісту належать до засобів, за допомогою яких дитина отримує можливість найбільш ефективно і найбільш безболісно долати свої страхи. Це є своєрідним тренуванням хоробрості, мужності, сили волі тощо. Через це задовольняється пізнавальний, дослідницький інстинкт дитини. У такий спосіб вони самостверджуються і пізнають свою самоцінність. Завдяки цьому у відносно безпечних умовах діти пізнають й тренують відчуття «особистої межі», інстинкт самозбереження» [6].

Переміщення героїв відбуваються доволі просто: виставлений час на старовинному годиннику визначає координати місця, куди потрібно потрапити. Під час переміщення виникає загроза смерті, що зумовлюється процесом пізнання світу дитиною. Як наголошує дослідник дитячого фольклору С. Кулинич, «небезпека у свідомості дитини пов'язується не з домом, не з вулицею, а з дорогою. Відомо, що в традиційній культурі мотив дороги, переміщення володіє особливою семантикою (казковий вибір

шляху, несподіваність дорожніх зустрічей і пригод) - дорога як локус іншого світу вважалась негативним простором» [4, 12].

У віртуальній реальності діють герої протагоністи й антагоністи. Хлопці виступають у ролі рятівників світу. Принца Отто під час коронації було підступно вбито Володарем Мором, але кожного разу він народжувався знову: «Смерть - це лишень початок нового життя, і нічого більше. Та насильницька смерть, якою помер законний володар Отландії, - це дещо інше. Підступно вбитий принц Отто помер, не втіливши своїх мрій і не виконавши своїх зобов'язань. Неприродність такої смерті дозволяє одразу ж бути переродженим. Тобто народитися знову, аби завершити усе те, що не завершено» [7, 132]. Принца вбивали дев'яносто дев'ять разів підряд, а потім це зробити стало неможливо, бо будь-які злі діяння мають межу. Королеві Ольвії підклали зачарованого годинника, Отто випадково перевів стрілки й опинився в львівському дитячому будинку. За ним спостерігав ректор Медичної Академії Отландії пан Калло, відомий друзям як аптекар Мазяр. Подібне тлумачення смерті та реінкарнації формує філософське ставлення до кінечності людського життя, знімаючи страх перед смертю. Бібліотекар Годо пояснює Северинові сутність зла як еквівалент страху: «Зло — це страх. Всепоглинаючий безмежний страх. Зло не може існувати без страху. Страх для зла — це те саме, що для тебе львівський льодяник. Зло живиться та живе тільки завдячуючи страху. Саме тому все, що чинить зло, спрямовано лишень на одну мету: породжувати та сіяти страх. А породжувати страх можна лишень підступністю, брехнею, зрадою та жорстокістю» [7, 142]. Таким чином, у процесі гри уяви, пізнанні сенсу людського буття Северин і Любомир отримують знання про закони світобудови. Виявляється, не кожна людина може потрапити до паралельного світу, бо це приведе до хаосу: «Кожний світ має розвиватися окремо, самостійно. Бо якщо світи будуть змішуватись, почнеться хаос. Саме тому закони мають виконуватись. А закон забороняє споглядати те, що зараз не може сприйняти ваш розум. Бо це би призвело до божевілля. А божевілля — це хаос» [7, 200–201].

У процесі гри, перебуваючи в пошуках старого годинника, через який можна потрапити до Країни Мор, Северин і Любомир відвідали музеї Львова, побували біля пам'ятників і на певний час втратили відчуття реальності, що усвідомили й самі: «Я, чесно кажучи, і досі не можу збагнути, як ми взагалі могли прийняти цю всміхнену, завжди веселу дзигу за якийсь там страшний пам'ятник. Певно, тільки наша страшна втома та надто збуджена фантазія могли спричинити таке смішне непорозуміння» [7, 247].

Літературознавець Б. Салок дослідила специфіку героя бешкетника в літературі для дітей, визначивши його ключові характеристики: балакучість, руде розкуйовджене волосся [8]. Під ці характеристики підходить товариш Матьковського Любомир Тетеря: він у разі небезпеки починає відволікати балачками ворога, стає на захист Северина. У повісті немає опису зовнішності Любка, але несподівано ми отримуємо про нього уявлення, коли бачимо принца Отто: «Я чогось одразу впіймав себе на думці, що він дуже схожий на Любка. Те саме розкуйовджене кудлате волосся, той самий трохи кирпатенький ніс, такі ж карі очі» [7, 206]. Чітко простежуються типологічні паралелі між Павлушею Завгороднім та Явою Ренем, коли останній виступав організатором пригод. Не міг письменник оминати й надпопулярну сагу англійської літератури для дітей про Гаррі Поттера. У повісті «Отто, Принц Львівський» Олекси Росича використано мотив розколювання душі на кілька частин Темним Лордом з метою набуття безсмертя, але зазначений мотив набуває дещо іншої інтерпретації: аби не дати можливості повернутися до влади законному правителю країни Отландії Володар Мор розколов душу принца Отто на три частини і помістив їх у трьох різних людей. А, отже, пригоди Северина та Любомира триватимуть.

Таким чином, у повісті «Отто, Принц Львівський» Олекси Росича представлено світ фантазій сучасних хлопчиків, які почувають себе самотніми, проходять процес становлення себе як особистостей. У створеному героями світі химерно переплелися реальність і

вигадка, під гротескними, карнавальними персонажами проглядають конкретні люди. Окреслені аспекти аналізу повісті не є вичерпними в межах статті й потребують на подальший розгляд.

Література

1. Гнідець Уляна. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики / Уляна Гнідець // Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. I. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011. — С. 25-35.
2. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство посібник / Н. В. Зборовська. — К. : Академвидав, 2003. — 392 с.
3. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / упор, тексту П. В. Іванишина. — К.: ВЦ «Академія», 2010. — 256 с.
4. Кулинич С. П. Сучасний дитячий фольклор: семантичний, структурний, функціональний аспекти [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / С. П. Кулинич. — К., 2005. — 17 с.
5. Левчук Я. М. Традиційний український дитячий фольклор: когнітивні можливості формування світогляду [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Я. М. Левчук. — К., 2008. — 17 с.
6. Петрунько О. Не такий страшний чорт, як його малюють. Чи варто забороняти дітям дивитися фільми жаків? / О. Петрунько // День. — 2001 — 25 травня — № 91.
7. Росич Олекса. Отто, Принц Львівський / Олекса Росич. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2009. — 266 с.
8. Салюк Богдана Особливості портретування персонажа бешкетника в дитячій літературі / Богдана Салюк // Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 1. — Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2011. — С. 103-109.